

<http://dx.doi.org/10.16926/gea.2016.01.06>

Michał MAKUCH

Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie

Organizacja sądownictwa cywilnego w Królestwie Polskim okresu konstytucyjnego (1815–1831)

Streszczenie

Celem artykułu jest nakreślenie struktury organizacyjnej sądownictwa cywilnego w latach 1815–1831, czyli w okresie konstytucyjnym Królestwa Polskiego (Kongresówki). W pracy przedstawiono organizację sądownictwa zawartą w konstytucji Królestwa Polskiego z 1815 r., która jednak nie została urzeczywistniona w praktyce prawnej w omawianym okresie. Wobec powyższego rozważania skupiają się na zaprezentowaniu poszczególnych sądów rozpoznających sprawy o charakterze cywilnym. Należały do nich posiadające napoleoński rodowód sądy pokoju, trybunały cywilne I instancji, Trybunał Handlowy, Sąd Apelacyjny oraz ustanowiony w 1815 r. Sąd Najwyższej Instancji. Zagadnienie przedstawiono w ujęciu chronologicznym, z uwzględnieniem najważniejszych zmian prawnych, jakie zostały wprowadzone w poszczególnych ogniwach systemu sądownictwa cywilnego w odniesieniu do rozwiązań prawnych przyjętych w czasach Księstwa Warszawskiego.

Słowa kluczowe: sądownictwo cywilne, Królestwo Polskie 1815–1831, struktura organizacji sądownictwa, sądy pokoju, trybunały cywilne I instancji, Sąd Apelacyjny, Sąd Najwyższej Instancji.

1. Uwagi ogólne

Dnia 20 kwietnia 1815 r. na mocy postanowień traktatu wersalskiego z większości ziem Księstwa Warszawskiego zostało utworzone Królestwo Polskie (zwane także Kongresowym). Nowo powstałe państwo, obok Wolnego Miasta Krakowa, stanowiło najbardziej polski oraz relatywnie niezależny ośrodek polskiego życia publicznego. Królestwo Polskie nie zostało obdarzone samodzielnością ustrojową, pozostając w ścisłej unii realnej z Cesarstwem Rosyjskim. Trwały związek z Rosją został zaakcentowany także w nadanej Królestwu

Polskiemu konstytucji¹ podpisanej 27 listopada 1815 r. przez cara Aleksandra I (i formalnie obowiązującej do 1831 r.). Ustanowiona monarchia wyposażona została we wszystkie najważniejsze przymioty państwowości: określone granice i terytorium, wyodrębnione organy władzy państwowej i administracyjnej czy niezależne sądownictwo.

2. Koncepcja organizacji sądownictwa cywilnego w konstytucji Królestwa Polskiego z 1815 r.

Konstytucja Królestwa Polskiego z 1815 r. zawierała normy prawne określające organizację sądownictwa, które umieszczone zostały w tytule V *O sądownictwie*, w artykułach od 138 do 152. Ustanowiona przepisami konstytucji struktura sądów cywilnych zrywała z uregulowaniami wprowadzonymi w okresie istnienia Księstwa Warszawskiego, odwołując się w swojej konstrukcji do tradycji I Rzeczypospolitej. Historyczne nawiązanie było widoczne przede wszystkim w zastosowanym nazewnictwie sądów². Podstawowymi zasadami wyrażonymi w przepisach art. 138–139 ustawy zasadniczej była gwarancja niezależności sądów oraz zasada niezawisłości sędziów. Pierwsza z nich została wyrażona poprzez zastosowanie zwrotu „konstytucyjnie niepodległe”. Wydaje się zasadne założenie, że wprowadzenie tej reguły miało na celu wyartykułowanie samoistności władzy sądowniczej, pozostającej w zgodności z Monteskiuszowską koncepcją trójpodziału władzy. Druga z zasad, wyrażona określeniem „niepodległość sędziego”, stanowiła o niezawisłości sędziego i oznaczała niezależność sędziów w procesie wyrokowania „bez ulegania wpływowi władzy najwyższej i ministerialnej lub jakiemu bądź innemu względowi” i umożliwiała realizację podstawowego zadania stojącego przed sądownictwem, który stanowiło sprawowanie wymiaru sprawiedliwości. Co warto podkreślić, sędzia w wyrokowaniu posiadał niezawisłość tylko w takich granicach, w jakich zostało to określone w konstytucji.

W art. 140–143 konstytucja określała zasady związane z wykonywaniem funkcji sędziego. Sędziowie mieli pochodzić z wyboru – w odniesieniu do niższych instancji, lub być mianowani przez króla – w przypadku instancji wyższych. Nominacja królewska miała mieć charakter dożywotni. Wprowadzony został zakaz usuwania sędziego z urzędu bez prawomocnego orzeczenia sądu skazującego za wykroczenia w związku z urzędowaniem bądź za inne przestępstwo.

W odniesieniu do struktury organizacyjnej sądownictwa konstytucja zapowiadała ustanowienie następujących jednostek organizacyjnych: sądów pokoju, sądów I instancji, trybunałów apelacyjnych, Trybunału Najwyższego oraz Sądu

¹ „Dziennik Praw Królestwa Polskiego” z 1815, t. 1, s. 1–103.

² A. Korobowicz, *Organizacja sądownictwa*, [w:] *Historia państwa i prawa Polski*, t. 3: *Od rozbiórów do uwłaszczenia*, red. J. Bardach i M. Senkowska-Gluck, wyd. PWN, Warszawa 1981, s. 470.

Sejmowego. Sądy pokoju określone zostały jako instancja o charakterze wyłącznie pojednawczym, która miała być dostępna dla wszystkich mieszkańców Królestwa. Wprowadzona miała zostać ogólna zasada obowiązkowego postępowania pojednawczego dla wszystkich spraw cywilnych, za wyjątkiem tych, które nie podlegały pojednaniu. Do właściwości sądów I instancji określonych jako sądy cywilne i policji miały zostać przekazane sprawy, których wartość nie przekraczała 500 złp, sądy te miały być ustanowione w każdej gminie i mieście. Dla spraw, których wartość przekraczała 500 złp, miało być ustanowione w każdym województwie po kilka sądów ziemskich i sądów zjazdowych. Przepisy konstytucji zapowiadały także ustanowienie sądownictwa handlowego sprawowanego przez sądy handlowe. Wyższą instancją miały być trybunały apelacyjne, w liczbie co najmniej dwóch dla całego kraju. Do ostatecznego rozstrzygnięcia w sprawach cywilnych oraz karnych dla całego Królestwa ustanowiony został Trybunał Najwyższy. Sąd ten miał rozpatrywać wszystkie kategorie spraw, za wyjątkiem zbrodni stanu i przestępstw popełnionych przez wyższych urzędników w zakresie sprawowania ich urzędów, które zostały przekazane pod orzecznictwo Sądu Sejmowego stanowiącego najwyższy sąd narodowy.

3. Praktyka prawna organizacji sądownictwa w Królestwie Polskim w latach 1815–1830

Przedstawiona powyżej struktura sądownictwa nie została urzeczywistniona w praktyce prawnej Królestwa Polskiego. Stan taki był niewątpliwie wypadkową wielu czynników. Warto w tym miejscu przytoczyć stanowisko, którego autorem jest żyjący ówczesnie polski prawnik August Heylman, który słusznie uważa, że:

zaprowadzeniu nowej organizacji sądownictwa konstytucyjnego w Królestwie Polskiem nader wiele uwag i trudności stawało na przeszkodzie: obawiano się nieuchronnego nieporządku, jaki z częstego i całkowitego przewracania ogólnych organizacji istniejących powstaje; powtóre etat dla nowego składu sądownictwa zdawał się być nader kosztownym; wreszcie zasada obieralności sędziów w połowie przez konstytucją przyjęta, przy względzie na historią dawniejszą i na ogrom potrzebnej u nas nauki prawa, nie obiecywała istotnych korzyści³.

Przez cały okres piętnastoletniego obowiązywania konstytucji w Królestwie Polskim ustanowione zostały jedynie przepisy formułujące sądownictwo najwyższe. W pozostałym zakresie sądownictwo cywilne funkcjonowało podług organizacji wprowadzonej w okresie Księstwa Warszawskiego, częściowo dostosowywanej do realiów politycznych i ustawodawstwa, a po części również zasad konstytucyjnych. Faktyczna sytuacja prawna w Królestwie Polskim,

³ A. Heylman, *O sądownictwie w Królestwie Polskim. Wykład historyczny*, Warszawa 1834, s. 30.

w odniesieniu do organizacji sądownictwa, w latach 1815–1831 była odmienna od uregulowań konstytucji i w znacznej mierze nie wykazywała zgodności z tym aktem. W strukturze sądownictwa cywilnego znalazły się następujące sądy: po pierwsze – sądy pokoju, po drugie – trybunały cywilne I instancji, po trzecie – Sąd Apelacyjny, oraz po czwarte – Sąd Najwyższej Instancji. Oczywiście, przedstawiony model sądownictwa swymi korzeniami bazował na wzorcach francuskich, a organizacja sądów opierała się na rozwiązaniach wypracowanych w Księstwie Warszawskim.

3.1. Sądy pokoju

Najniżej w hierarchii sądownictwa w Królestwie Polskim znajdowały się sądy pokoju. W swej organizacji i miejscu w strukturze sądownictwa były oparte w znacznej mierze na rozwiązaniach francuskich, które w pewnym stopniu uzupełniono rozwiązaniami przedrozbiorowymi. Można więc powiedzieć, że stanowiły one pochodną rozwiązań staropolskich i nowoczesnych rozwiązań napoleońskich, przewyższając tym samym francuski oryginał. Sądy pokoju określane były w czasach Królestwa Polskiego mianem powiatowych. Było to wynikiem utrzymania podziału administracyjnego państwa na powiaty dla celów sądowych. W każdym z powiatów działał jeden sąd pokoju, za wyjątkiem Warszawy, w której funkcjonowały cztery takie jednostki. Głównym celem działalności sądów pokoju było przyspieszenie, odformalizowanie oraz zmniejszenie kosztów postępowania. Sądy pokoju składały z sędziego pokoju i dwóch podsędków⁴, a ponadto w ich skład wchodził pisarz, komornicy, inni urzędnicy i oficjaliści, a także nadetatowi urzędnicy w osobach obrońców.

Do zakresu spraw sądów pokoju należały sprawy pojednawcze, sporne i policyjne⁵. Postępowanie przed sądami pokoju nie było zaliczane do zwykłego toku instancji⁶. Sądy pokoju były podzielone na trzy wydziały: pojednawczy, który sprawował sędzia pokoju wraz z pisarzem, sporny (cywilny) oraz policyjny sprawowany przez podsędka z podpisarzem. Jednostki te wyposażone były w kancelarię (wspólną dla wszystkich wydziałów). Pisarze w sądach pokoju zostali wyposażeni w głos doradczy. Rozprawa miała charakter ustny i publiczny, a przy odbywaniu narady sądowej działała zasada tajności⁷.

Do kompetencji sędziów pokoju należało przede wszystkim pojednanie stron w sprawach należących do jurysdykcji trybunału I instancji, a także sprawy

⁴ Struktura taka wywodzi się z rozwiązań francuskich i została po raz pierwszy wprowadzona prawem z 9 ventose an IX (28 II 1801 r.).

⁵ D. Dzierożyński, *Kodex postępowania cywilnego wyluszczony przez swoje powody i przez przykłady, z rozwiązaniem pod każdym artykułem trudności, a oraz głównych zagadnień, nastroczających się w texcie, jako też z opisaniem znaczenia wszelkich wyrazów prawnych*, Warszawa 1829, s. 1–3.

⁶ W. Sobociński, *Historia ustroju i prawa Księstwa Warszawskiego*, Toruń 1964, s. 246.

⁷ A. Rosner, *Stare i nowe w organizacji i działalności sądów pokoju w Księstwie Warszawskim*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1994, t. 46, z. 1–2, s. 70–71.

opiekuńcze oraz przewodniczenie radom familijnym. Dodatkowo sędziowie pokoju na podstawie instrukcji z 23 maja 1808 r. w odniesieniu do spraw opiekuńczych o mniejszym znaczeniu otrzymali możliwość zlecenia podsędkom przewodniczenia w radzie familijnej i innych spraw z zakresu opieki. Czynności te podsędkowie wykonywali do czasu uchwalenia Kodeksu cywilnego Królestwa Polskiego w 1825 r., na podstawie którego w sytuacjach, gdy majątek małoletniego nie przewyższał kwoty 10 000 złp lub nie dawał więcej niż 50 złp dochodu rocznego, zwierzchnictwo opiekuńcze miało być sprawowane przez wójtów lub burmistrzów.

Sędziowie pokoju byli nominowani przez króla spośród 3 kandydatów wybieranych przez sejmiki powiatowe, a od kandydatów nie wymagano posiadania kwalifikacji prawniczych. W każdym sądzie zasiadało trzech sędziów, z których każdy pojedynczo sprawował czteromiesięczną kadencję w ciągu roku. Co dwa lata jeden z sędziów pokoju ustępował ze swojego stanowiska, na to miejsce sejmiki powiatowe były zobowiązane do wybrania trzech kandydatów, z których król mianował jednego. Sędziowie pokoju posiadali stopień sędziów apelacyjnych, jednak pełnili swoje funkcje honorowo, nie pobierając za nie wynagrodzenia (w związku z bezpłatnością tego urzędu została wprowadzona kadencyjność w celu ułatwienia osobom sprawującym tę funkcję podejmowania zajęć zarobkowych). Prawo pozwalało na łączenie funkcji sędziego pokoju z urzędem posła lub senatora⁸.

Zgodnie z koncepcją przyjętą w czasach Księstwa Warszawskiego podsędkowie posiadali rozbudowane kompetencje, które w okresie Królestwa Polskiego zostały jeszcze bardziej poszerzone. Do ich zadań w zakresie sądownictwa cywilnego należały sprawy o charakterze spornym. Podsędek, zwany też często sędzią spornym, rozstrzygał przekazane mu przez prawo sprawy jednoosobowo. W szczególności do kompetencji podsędka należały sprawy o roszczenia osobiste i rzeczy ruchome. Wydział sporny sądu pokoju jako sąd pierwszej instancji sądził sprawy powyżej kwoty 80 złp, natomiast w sprawach, których wartość nie przekraczała kwoty 80 złp, był on sądem ostatniej instancji. Podsędkowie zostali także zobowiązani do przeprowadzenia próby ugodowej, poprzedzającej proces w sprawach spornych. Urzędnikom tym stawiano wymóg posiadania wykształcenia prawniczego w postaci ukończenia studiów prawniczych i zdania stosownego egzaminu. Podlegali sędziom pokoju, którzy sprawowali funkcje zwierzchników sądu⁹. Od 1817 r. rozszerzono kompetencje wydziałów spornych. Podsędkowie uzyskali uprawnienie do rozstrzygania spraw, których roszczenia nie przekraczały kwoty 160 złp, oraz spraw sporów posesoryjnych, o szkody polne i z umów najmu¹⁰. Dalsze zmiany w strukturze sądów pokoju były wynikiem uchwalonej w 1818 r. reformy prawa hipotecznego¹¹. Uchwalenie

⁸ A. Heylman, dz. cyt., s. 11–12.

⁹ W. Sobociński, *Historia...*, s. 245.

¹⁰ Tenże, *Zapomniane prawo o organizacji sądownictwa w Królestwie Polskim z 1856 r. (geneza i przygotowanie reformy)*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1970, t. 22, z. 1–2, s. 115.

¹¹ W. Wójcikiewicz, *Prawo hipoteczne Królestwa Polskiego*, Warszawa – Wrocław 1967, s. 83.

nowego prawa spowodowało ustanowienie przy sądach pokoju wydziałów hipotecznych powiatowych. W ich skład weszli podsędek, pisarz i podpisarz. Nowe wydziały zajmowały się rozpoznawaniem spraw odnoszących się do aktów hipotecznych. Ponadto ustanowione zostały kancelarie hipoteczne składające się z rejentów powiatowych¹², a funkcje pisarzy hipoteki były przekazane na rzecz etatowych pisarzy sądów pokoju.

3.2. Trybunały cywilne I instancji

Kolejnymi sądami w strukturze sądowniczej były trybunały cywilne I instancji, których działało w Królestwie początkowo osiem – tj. jeden w każdym województwie, a od 1824 r. dziewięć. Z tego względu po 1815 r. sądy te często określane były mianem wojewódzkich. Struktura tych sądów, przyjęta jeszcze w okresie Księstwa Warszawskiego, w zasadzie nie odbiegała od wzorców francuskich. Trybunały I instancji stanowiły pierwszy stopień sądownictwa cywilnego.

Organizacja trybunałów cywilnych I instancji została określona jeszcze w czasach Księstwa Warszawskiego w dziale IV organizacji sądownictwa z 1808 r. Trybunały składały się z prezesa, sędziów i asesorów. Dodatkowo w skład sądu wchodził pisarz, podpisarz, pisarz kancelarii hipotecznej, rejenci, patroni, sekretarz, archiwisci i komornicy. Ponadto przy każdym trybunale zostali ustanowieni prokurator i podprokurator królewski. Sędziowie i asesorowie byli mianowani dożywotnio. Prezes był wybierany na trzyletnią kadencję przez króla z grona sędziów trybunału, stanowisko prezesa jedna osoba mogła piastować kilkakrotnie. Prezes sądu był z mocy prawa przewodniczącym składu orzekającego w jednym z wydziałów, natomiast drugiemu wydziałowi przewodniczył najstarszy wiekiem sędzia. Rozpoznawanie spraw w poszczególnych wydziałach następowało kolegialnie przez trzyosobowy komplet sędziowski.

Organizacyjnie trybunały były podzielone na wydziały. Do wydziału pierwszego należały sprawy związane z hipoteką oraz sprawy opiekuńcze (przed ich przydzieleniem radom familijnym), w kompetencji drugiego wydziału pozostawały pozostałe sprawy bieżące. Istniała możliwość ustanowienia nadzwyczajnego trzeciego wydziału w celu przyśpieszenia pracy sądu. Od 1818 r. utworzono przy trybunałach wydziały hipoteczne oraz ustanowiono rejentów kancelarii ziemiańskiej i pisarzy kartoteki hipotecznej.

Zgodnie z właściwością terytorialną w każdym województwie Królestwa działał funkcjonował jeden trybunał I instancji. Siedziby trybunałów znajdowały się w następujących miastach: Łomży, Kaliszu, Lublinie, Warszawie, Płocku, Kielcach, Siedlcach i Radomiu¹³. 1 stycznia 1824 r. w województwie augustow-

¹² Rejenci byli uznawani za urzędników publicznych, którzy swoje funkcje pełnili dożywotnio.

¹³ Siedzibami trybunałów cywilnych I instancji były miasta wojewódzkie. Podział administracyjny Królestwa Polskiego został wprowadzony dekretem namiestnika Królestwa Polskiego gen. Józefa Zajączka z dnia 16 stycznia 1816 r., zob. „Dziennik Praw Królestwa Polskiego”, nr 2, t. 1, Warszawa 1816, s. 115–120.

skim został utworzony drugi trybunał cywilny I instancji z siedzibą w Suwałkach. W zakresie właściwości rzeczowej do kompetencji trybunałów należały wszelkie sprawy niezastrzeżone przez prawo na rzecz innych sądów, a także sprawy handlowe (za wyjątkiem województwa mazowieckiego), które znalazły się w ich kompetencji ze względu na likwidację trybunałów handlowych¹⁴. Trybunały były również instancją odwoławczą od orzeczeń wydanych w pierwszej instancji przez wydziały sporne sądów pokoju. Trybunał I instancji wydawał ostateczne wyroki w sprawach do kwoty 1600 złp oraz jeśli nieruchomość przynosiła dochód do 80 złp rocznie. W pozostałych sprawach, w których wartość sporu przekraczała 1600 złp oraz w sprawach niemajątkowych będących we właściwości trybunału, od jego orzeczeń przysługiwała apelacja do wyższej instancji (sądu apelacyjnego)¹⁵.

3.3. Trybunał Handlowy

W systemie sądownictwa cywilnego na tym samym poziomie co trybunały I instancji znajdowało się sądownictwo handlowe¹⁶. W odróżnieniu do rozwiązań prawnych obowiązujących w okresie Księstwa Warszawskiego liczba sądów handlowych uległa redukcji¹⁷. W okresie konstytucyjnym Królestwa Polskiego funkcjonował tylko jeden tego typu sąd. Był to Trybunał Handlowy dla Województwa Mazowieckiego z siedzibą w Warszawie. Organizacja sądownictwa handlowego wynikała z przepisów Kodeksu handlowego Napoleona. Do kompetencji tego sądu należały wszelkie spory dotyczące zobowiązań i transakcji między osobami trudniącymi się handlem, negocjantami (hurtownikami), bankierami i kupcami. Właściwość rzeczowa obejmowała także sprawy dotyczące handlu w odniesieniu do wszelkich osób związanych z tą materią. Trybunał Handlowy jako sąd pierwszej instancji sądził sprawy, których wartość przedmiotu sporu przekraczała kwotę 1600 złp, natomiast w sprawach, w których wartość przedmiotu sporu nie przekraczała kwoty 1600 złp, był on sądem ostatniej instancji. W skład sądu handlowego wchodził prezes, jego zastępca, sędziowie, zastępcy sędziów oraz pisarz i archiwista.

3.4. Sąd Apelacyjny

Kolejną instancją w organizacji sądownictwa cywilnego w Królestwie Polskim był Sąd Apelacyjny, którego siedziba znajdowała się w Warszawie. Są-

¹⁴ A. Heylman, dz. cyt., s. 83.

¹⁵ A. Korobowicz, *Reforma ustroju sądownictwa w Królestwie Polskim po 1863 r. Przygotowane i treść*, Lublin 1976, s. 12–13.

¹⁶ *Obraz polityczny i statystyczny Królestwa Polskiego jaki był w roku 1830 przed dniem 29 listopada*, Warszawa 1830, s. 82.

¹⁷ W okresie Księstwa Warszawskiego siedzibami sądów handlowych były tzw. miasta handlowe. Działały one w następujących miastach: Warszawie, Poznaniu, Lesznie, Kaliszu, Płocku, Bydgoszczy, Toruniu oraz w Krakowie i Lublinie.

downictwo apelacyjne, podobnie jak pozostałe instancje, zostało zorganizowane poprzez przyjęcie rozwiązań francuskich z pewnymi modyfikacyjnymi wynikającymi przede wszystkim ze specyfiki państwowości polskiej. W skład Sądu Apelacyjnego wchodził pierwszy prezes oraz sędziowie. Ponadto zgodnie z organizacją przy Sądzie Apelacyjnym zostali ustanowieni prokurator generalny i prokuratorzy zastępcy. Sąd posiadał kancelarię, pisarza oraz podpisarzy, pisarza aktowego Królestwa, sekretarzy, archiwistów i komorników.

Sąd Apelacyjny był podzielony na cztery wydziały. W pierwszym wydziale zasiadał prezes sądu, a w przypadku jego nieobecności sędzia z najdłuższym stażem, a w wydziałach II, III i IV pozostali sędziowie. Podział sądu na wydziały został zaprowadzony w taki sposób, aby każdy z wydziałów obsługiwał po dwa województwa. Audienze sądu apelacyjnego w sprawach cywilnych odbywały się od wtorku do piątku w godzinach od 10 do 14. Sąd apelacyjny rozpatrywał sprawy w kompletach pięcioosobowych. Funkcjonował tylko jako sąd II instancji – rozpoznając apelacje od orzeczeń wydanych przez trybunały cywilne I instancji. Orzeczenia Sądu Apelacyjnego były ostateczne¹⁸.

Wewnętrzna organizacja Sądu Apelacyjnego oparta była na francuskiej ustawie z dnia 30 marca 1808 r.¹⁹ Różniła się ona jednak w pewnym stopniu od francuskiego pierwowzoru²⁰. Warto podkreślić, że komisja rządowa sprawiedliwości Królestwa Polskiego nakazała wszelkie wątpliwości odnoszące się do działalności sądu apelacyjnego rozstrzygać zgodnie z postanowieniami wspomnianej powyżej ustawy francuskiej.

3.5. Sądownictwo najwyższe

Największe zmiany w organizacji sądownictwa cywilnego zaszły w odniesieniu do jego najwyższej instancji. Wynikało to przede wszystkim z przemian politycznych, jakie miały miejsce w Księstwie Warszawskim, poczynając od 1813 r., kiedy – ze względu na opuszczenie terytorium państwa przez Radę Stanu – Sąd Kasacyjny przerwał swoją działalność. Sytuacja taka doprowadziła do wstrzymania pełnego toku instancji w sprawach cywilnych. Zmieniło się to dopiero w 1815 r., kiedy 21 września zostało wydane postanowienie Rządu Tymczasowego Królestwa Polskiego normujące organizację sądownictwa najwyższego²¹.

¹⁸ W. Sobociński, *Historia...*, s. 247.

¹⁹ *Reglement pour la police et la discipline des cours et tribunaux*. Ustawa ta została przełożona na język polski w 1810 r. i opatrzona tytułem: *Urządzenie policji i porządku w sądach apelacyjnych i trybunalach*.

²⁰ W organizacji wewnętrznej tego sądu widoczne są jednak wpływy francuskie, albowiem sąd apelacyjny oparł swoją organizację wewnętrzną na przepisach francuskiego kodeksu postępowania sądowego cywilnego

²¹ *Zbiór przepisów administracyjnych Królestwa Polskiego Wydział Sprawiedliwości*, cz. 2 A: *Organizacja sądownictwa cywilnego*, t. 8: *Przepisy dotyczące organizacji sądownictwa cywilnego*, Warszawa 1867, s. 265–288.

Akt ten stanowił podstawę do tymczasowego²² ustanowienia i określenia zasad działalności Sądu Najwyższej Instancji. Sąd Najwyższej Instancji otrzymał kompetencje do ostatecznego, merytorycznego rozstrzygnięcia spraw cywilnych w trybie kasacyjnym. Sąd ten składał się z wojewodów i kasztelanów zasiadających w Senacie Królestwa Polskiego, sędziów, pisarzy, mecenasów i archiwisty. Orzeczenia były podejmowane zwykłą większością głosów w składzie siedmioosobowym, przy czym przynajmniej czterech członków składu miało być senatorami²³. W 1826 r. w celu usprawnienia i przyspieszenia sądownictwa kasacyjnego w strukturze Sądu Najwyższej Instancji wprowadzono wyodrębnienie organizacyjne na dwa wydziały²⁴.

Przyczyną uzasadniającą złożenie skargi kasacyjnej było naruszenie przepisów prawa materialnego albo procesowego. Do przyczyn uzasadniających odwołanie się do sądu zaliczano: 1) wyraźną obrazę prawa cywilnego; 2) naruszenie istotnych form postępowania sądowego; 3) przekroczenie oraz ograniczenie władzy przez sąd (przejawiało się to w zasądzeniu ponad żądanie strony, lub rzeczy przez stronę niezadanych); 4) wydanie wyroku w pierwszej instancji, w przypadku gdy sąd upoważniony był do wydania orzeczenia ostatecznego; 5) wydanie wyroku przez sąd niewłaściwy w danej sprawie; 6) wydanie dwóch sprzecznych wyroków ostatecznych na podstawie tych samych dowodów między tymi samymi stronami przez różne sądy.

W przedmiocie złożenia skargi kasacyjnej do Sądu Najwyższej Instancji obowiązywała sformalizowana procedura, która została określona w dekreście z dnia 3 kwietnia 1810 r.²⁵, uzupełniona przez przepisy wynikające z Organizacji Sądu Najwyższej Instancji z 21 września 1815 r. i Urządzenia wewnętrznego Najwyższej Sądowej Instancji z 19 października 1815 r.²⁶ uzupełnionego dekretami z 21 grudnia 1815 r.²⁷ i 13 stycznia 1818 r.²⁸ oraz postanowieniami dekretu z dnia 6/18 listopada 1826 r.²⁹

Skarga składana była na ręce pisarza sądu kasacyjnego; wprowadzono wobec niej wymóg podpisu przez mecenasa – mianowanego przez króla obrońcy ustanowionego przy sądzie kasacyjnym. Tylko mecenasowie zostali upoważnieni przez prawo do sporządzania i podpisywania skarg kasacyjnych. Po przyjęciu skarga była przedkładana przez pisarza na ręce prezesa sądu kasacyjnego w celu

²² Pomimo tego, że wprowadzony model sądownictwa najwyższego miał charakter prowizoryczny, to jednak wprowadzone tymczasowo rozwiązania obowiązywały w Królestwie Polskim w latach 1815–1831.

²³ A. Korobowicz, dz. cyt., s. 17.

²⁴ Podstawą ustanowienia dwóch wydziałów w Sądzie Najwyższej Instancji był dekret Mikołaja I z dnia 6/18 listopada 1826 r. – „Dziennik Praw Królestwa Polskiego”, nr 42, t. 11, s. 380–395.

²⁵ „Dziennik Praw Księstwa Warszawskiego”, t. 2, s. 151–185.

²⁶ *Zbiór przepisów administracyjnych...*, s. 289–312.

²⁷ Tamże, s. 313–316.

²⁸ Tamże, s. 317–322.

²⁹ „Dziennik Praw Królestwa Polskiego”, nr 42, t. 11, s. 380–395.

wyznaczenia referenta. Kolejno sędzia referent badał, czy skarga opiera się na podstawach kasacyjnych, i sporządzał w tej kwestii stosowny raport. Następnie skarga była przedstawiana sądowi kasacyjnemu w pełnym składzie, do którego kompetencji należało podjęcie decyzji o przyjęciu lub odrzuceniu skargi; podjęcie decyzji odbywało się z wyłączeniem jawności. Wyroki w tej kwestii były odczytywane publicznie. Sąd rozpoznawał skargę na posiedzeniu publicznym, podczas którego sędzia referent pokrótce przedstawiał stan sprawy, nie wyrażając jednak własnych opinii, a mecenas odczytywali swoje stanowiska. Rozpoznawanie skargi było jawne, a obrońcy stron w przypadku stwierdzonych niezgodności ze stanem faktycznym mogli złożyć pisemne noty dotyczące faktów przedstawionych przez referenta. Sąd kasacyjny mógł odrzucić skargę – takie rozstrzygnięcie kończyło tok instancji i było ostateczne. Mógł również uchylić zaskarżony wyrok sądu niższej instancji i rozstrzygnąć sprawę co do meritum, takie rozstrzygnięcie również posiadało walor ostateczności. Uprawnienie Sądu Najwyższej Instancji do decydowania merytorycznego nakładało na mecenasów stron obowiązki czynienia wniosków co do meritum spornej kwestii³⁰.

Przedstawiona powyżej struktura sądownictwa najwyższego spowodowała zwiększenie ilości przedmiotowych instancji sądowych, jak również zmodyfikowała istniejący w Polsce model sądownictwa cywilnego. Warto w tym miejscu przytoczyć stwierdzenie Artura Korobowicza, który trafnie zwraca uwagę, że „podważona została zasada wykształconego w Księstwie ustroju sądowego, według której każda sprawa przechodziła najwyżej przez dwie merytoryczne instancje sądowe”³¹. W okresie bowiem Księstwa Warszawskiego Sąd Kasacyjny nie był umiejscowiony w toku instancyjnym, a jego podstawową funkcją było zapewnienie jednolitości orzecznictwa. Natomiast rozwiązania przyjęte w Królestwie Polskim diametralnie zmieniły charakter środka odwoławczego, powodując jego transformację z kasacji na rewizję³².

4. Podsumowanie

Konkludując rozważania na temat organizacji sądownictwa cywilnego w Królestwie Polskim okresu konstytucyjnego, można dojść do wniosku, że zmiany w strukturze sądownictwa były raczej powierzchowne, przy zachowaniu ogólnych ramy przyjętych w okresie Księstwa Warszawskiego. W Królestwie przeprowadzono liczne reformy cząstkowe, które odnosiły się tylko do poszcze-

³⁰ Por. J.J. Litauer, *Sąd kasacyjny Księstwa Warszawskiego*, „Themis Polska” 1915, ser. II, s. 198–200.

³¹ A. Korobowicz, dz. cyt., s. 470.

³² W. Sobociński, *Zapomniane prawo o organizacji sądownictwa w Królestwie Polskim z 1856 r. (geneza i przygotowanie reformy)*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1970, t. 22, z. 1–2, s. 116–117.

gólnych fragmentów struktury sądownictwa. Największe zmiany zostały wprowadzone w odniesieniu do sądownictwa najwyższego. Rozwiązania i konstrukcje prawne omawianego zagadnienia były w dalszym ciągu oparte na francuskiej myśli prawnej, i z powodzeniem funkcjonowały na ziemiach polskich aż do lat 70. XIX w. Wprowadzone po 1815 r. zmiany miały charakter zdecydowanie fragmentaryczny i dotyczyły przede wszystkim modyfikacji kompetencji, składów czy liczby sądów.

Bibliografia

Literatura

- Dzierożyński D., *Kodex postępowania cywilnego wyluszczone przez swoje powody i przez przykłady, z rozwiązaniem pod każdym artykułem trudności, a oraz głównych zagadnień, nastroczających się w texcie, jako też z opisaniem znaczenia wszelkich wyrazów prawnych*, Warszawa 1829.
- Heylman A., *O sądownictwie w Królestwie Polskim. Wykład historyczny*, Warszawa 1834.
- Historia państwa i prawa Polski*, t. 3: *Od rozbiorów do uwłaszczenia*, red. J. Bardach i M. Senkowska-Gluck, Warszawa 1981.
- Korobowicz A., *Reforma ustroju sądownictwa w Królestwie Polskim po 1863 r. Przygotowane i treść*, Lublin 1976.
- Obraz polityczny i statystyczny Królestwa Polskiego iaki był w roku 1830 przed dniem 29 listopada*, Warszawa 1830.
- Rosner A., *Stare i nowe w organizacji i działalności sądów pokoju w Księstwie Warszawskim*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1994, t. 46, z. 1–2.
- Sobociński W., *Historia ustroju i prawa Księstwa Warszawskiego*, Toruń 1964.
- Sobociński W., *Zapomniane prawo o organizacji sądownictwa w Królestwie Polskim z 1856 r. (geneza i przygotowanie reformy)*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1970, t. 22, z. 1–2.
- Wójcikiewicz W., *Prawo hipoteczne Królestwa Polskiego*, Warszawa – Wrocław 1967.

Źródła drukowane

- „Dziennik Praw Księstwa Warszawskiego”, t. 2.
- „Dziennik Praw Królestwa Polskiego”, nr 1, t. 1.
- „Dziennik Praw Królestwa Polskiego”, nr 2, t. 1.
- „Dziennik Praw Królestwa Polskiego”, nr 42, t. 11.
- Zbiór przepisów administracyjnych Królestwa Polskiego Wydział Sprawiedliwości*, cz. 2 A: *Organizacja sądownictwa cywilnego*, t. 8: *Przepisy dotyczące organizacji sądownictwa cywilnego*, Warszawa 1867.

Organizational structure of civil courts between 1815 and 1831 in the constitutional period of the Kingdom of Poland

Summary

The aim of this paper is to present the organizational structure of civil courts between 1815 and 1831 in the so-called constitutional period of the Kingdom of Poland. It became unofficially known as the Congress Poland. The organization of courts, which was introduced in the Constitution of the Kingdom of Poland in 1815, was never fully implemented during the presented period, thus, considerations are focused on presenting each type of civil court separately. Some courts had their origin in Napoleonic law, for instance the courts of peace (sądy pokoju), First Instance Tribunals for civil law matters (trybunały cywilne I-ej instancji), Commercial Tribunal (trybunał handlowy), Court of Appeal (sąd apelacyjny). The court of highest instance (Sąd Najwyższej Instancji) was established in 1815 as a new entity. Information in this paper is presented in chronological order, including only the most important law changes that were introduced in each levels of civil judiciary system in reference to legal solutions that were in force in the Duchy of Warsaw.

Keywords: Civil judiciary, Kingdom of Poland in 1815–1831, organizational structure of courts, the courts of peace, First Instance Tribunals for civil law matters, court of appeal, court of highest instance.